

LIBERALII ȘI PROBLEMA REFORMEI ELECTORALE ÎN ROMÂNIA (1866 – 1914)*

În lupta pentru crearea unui curent de opinie favorabil reformei electorale, un rol important l-a avut revista *Viața Românească*, apărută la Iași în 1906, sub conducerea lui C. Stere (la acea dată fiind un liberal marcant) și a lui Garabet Ibrăileanu. La revistă colaborau chiar și unii socialiști, cum era Paul Bujor. *Viața Românească* nu făcea politică dar vehicula ideii politice. Conducătorii revistei au dat asigurări socialiștilor că nu vor face politică liberală și că nu vor milita împotriva socialismului. Aceste asigurări nu au fost însă respectate în întregime deoarece, în unele articole, Stere ataca pe socialiști. În consecință, Paul Bujor se va retrage în 1907 din redacția *Vieții românești*, acuzând-o că este revista liberalilor¹.

Viața Românească se va impune rapid, devenind cea mai bună și cea mai citită revistă a vremii. În paginile ei s-au dat expresie ideilor poporaniste, dar și ideilor stângii – „tinerimii generoase” – liberale. În principal se vorbea de necesitatea unei reforme electorale (sub forma votului universal) și a unei reforme agrare. Se stabileau raporturi de interdependență între reformele economice și cele politice. Ba chiar se va afirma că înfăptuirea celor dintâi depinde, necondiționat, de realizarea celor din urmă. În articolul-program, intitulat *Către cititori*, se arăta că revista va lupta pentru crearea unei culturi naționale cu un caracter specific. Dar acest lucru se va putea realiza numai atunci când „prin cultură, viața politică mai largă și ridicare economică, țărănimea va căpăta în stat valoarea socială proporțională în valoarea sa numerică, economică, morală și națională”².

În această perioadă, Constantin Stere, alături de socialiști, va reuși să se impună drept principalul exponent al luptei pentru lărgirea dreptului de vot. El era, pe de o parte, liderul organizației județene Iași a P.N.L., iar pe de alta unul dintre cei mai importanți doctrinari ai poporanismului. Ideile lui nu puteau fi acceptate de către conducerea partidului și chiar liberalii strânși în jurul lui Ionel Brătianu încercau oarecare reticențe în ceea ce privește ideile reformiste promovate de Stere.

Principalul obstacol – credea Stere – în calea ridicării maselor la viața politică era sistemul electoral censitar. Supunând unui examen minuțios mecanismul electoral, el a dezvăluit existența unei evidente contradicții între principiul egalității tuturor cetățenilor în fața legii, înscris în Constituție (art. 10) și felul cum se exercita, de fapt, dreptul de vot³. În aparență – releva doctrinarul poporanist – avem și noi «sufragiul universal», pentru că toți cetățenii români care plătesc o dare cât de mică către stat au drept de vot pentru alegerea Camerei⁴. Sistemul de vot, însă, nu este nici egal nici direct pentru majoritatea alegătorilor, pentru că întregul corp electoral este împărțit, în baza censului, în trei grupuri inegale în drepturi⁵.

Într-un articol intitulat sugestiv „*Reforma morală și reforma electorală*”, publicat în *Viața Românească* în 1907, C. Stere, analizând sistemului votului censitar, observa că, de fapt, corpul electoral se împărțea nu în trei colegii, ci în patru, prin faptul că cel de-al treilea colegiu se subîmpărțea în două și astfel majoritatea vota indirect, prin delegați. „S-a creat astfel în colegiul I – sublinia Stere – o adevărată cetățuie a privilegiilor electorale, care prin forța lucrurilor determină caracterul tuturor alegerilor”⁶. C. Stere arăta că idealul lui era introducerea sufragiului universal, egal, direct și secret dar, „ca o fază de tranziție”, el accepta și colegiul unic pentru toți știutorii de carte⁷. Argumentele aduse de cei care se opuneau acestei reforme: starea de incultură a țăranilor și lipsa educației lor politice nu pot fi acceptate, după părerea lui Stere, deoarece scrisul și cititul nu fac pe cineva mai apt să răspundă la problemele vieții de stat și mai rezistent în fața presiunilor administrației; iar în ce privește al doilea argument, cel al lipsei educației politice, „aceasta nu poate fi

* Prima parte a studiului a fost publicată în *Annales Universitatis Apulensis*, tom 4-5, anul 2000-2001, p. 131-144.

¹ Zigu Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. I, Editura Cartea Românească, București, 1989, p. 365.

² *Către cititori*, *Viața Românească*, Iași, anul I, nr. 1, martie 1906.

³ C. Stere, *Curs de drept constituțional*, 1905, p. 830.

⁴ *Ibidem*, p. 831.

⁵ *Apud Ștefania Mihăilescu, Poporanismul și mișcarea socialistă din România*, Editura Politică, București, 1988, p. 130.

⁶ *Reforma „morală” și electorală*, în *Viața Românească*, anul II, nr. 2, 1907, *apud* C. Stere, *Scrieri*, Ed. Minerva, București, 1979, p. 415.

⁷ *Ibidem*, p. 415.

căpătată decât prin viața și lupta politică, [...] un popor nu poate avea educație politică, dacă, de fapt, nu-și exercită drepturile cetățenești⁸.

În articolul citat, Stere recunoștea și el că, încă mult timp după lărgirea dreptului de vot colegiile electorale vor fi guvernamentale dar, „și cele de astăzi nu sunt mai independente”. Guvernele însă, își vor organiza majoritatea prin presiune, nu prin corupție. „Se pot cumpăra câteva duzini de voturi în colegiile de astăzi – arăta Stere – e cu neputință să fie corupt un milion de alegători”⁹. Liderul poporanist dovedea că prevederea constituțională după care România ar trebui să fie un stat democratic, cu formă reprezentativă de guvernământ, devine imposibil de realizat în condițiile în care, datorită privilegiilor electorale, „cei 10.000 de alegători – în toată țara – din colegiul I trage nemăsurat mai mult în cumpănă decât 900.000, aproape un milion de alegători indirecți ai colegiului III [...] care aleg prin delegați numai 38 de deputați din 183 și n-au de fapt nici un mijloc de a-și manifesta dorința”¹⁰. În consecință, preciza C. Stere, reforma electorală „se impune din interes de conservare națională, ca primul pas spre înălțarea neamului”¹¹.

Poporanștii credeau în existența unei interdependențe între realizarea reformei sufragiului universal și împrăștierea țăranilor¹². Reforma electorală, oricât ar fi de adâncă, „ea singură nu va putea însănătoși viața noastră publică”, fără o dreaptă împărțire a pământului¹³.

C. Stere a fost principalul dar nu singurul ideolog al grupării poporaniste. Alături de el, în susținerea votului universal, s-au situat și I. Teodorescu și Garabet Ibrăileanu.

Ca și Stere, I. Teodorescu demonstra, într-un articol publicat în februarie 1908, că argumentele aduse împotriva introducerii sufragiului universal (incultura și sărăcia poporului) nu stau în picioare. După părerea lui, dacă am lua de bune aceste argumente, aduse în principal de conservatori, am intra într-un impas. Adică pe de o parte conservatorii pretind că orice reformă electorală nu trebuie făcută atâta timp cât poporul este lipsit de instrucțiune și fără mijloace de trai, pentru că altfel s-ar ajunge la anarhie, iar, pe de altă parte, aceiași conservatori, refuză să lărgescă instrucțiunea poporului, sau să facă ceva pentru a ridica nivelul de trai al acestuia¹⁴. Conservatorii, credea Teodorescu, n-au nici un interes să pregătească poporul pentru votul universal, pentru că ar lucra împotriva propriilor convingeri și interese¹⁵. După părerea lui, criteriul științei de carte „nu este serios pentru căpătarea drepturilor cetățenești”, deoarece, nimeni nu poate susține că „cei cu carte mai multă ar fi cetățeni mai conștienți, mai demni, mai curajoși, iar cei cu carte mai puțină ar fi cetățeni mai mediocri și cei fără carte sunt lipsiți de orice calitate cetățenești”¹⁶.

În ceea ce privește averea, Teodorescu se întreba dacă aceasta este un criteriu bun, în funcție de care să se stabilească cine are și cine nu are drept de vot. Răspunsul lui era că în toate țările în care s-a aplicat acest criteriu rezultatele nu au fost la nivelul așteptărilor. „În Anglia, în Franța, în Germania, oriunde a domnit un regim cenșitar – arăta el –, s-a desființat și s-a înlocuit cu votul universal. Aceasta nu fiindcă toți cetățenii au devenit egal de instruiți sau egal de bogați, ori aproape, ci s-a suprimat censul ca rău, ca un criteriu nedrept și nefast, și s-a înlocuit, ca un progres, cu votul universal”¹⁷. Prin urmare, arăta Teodorescu, „nu prin educare, prin formare, prin instrucție specială, ca niște copii la școală, ajung popoarele de la robie la emancipare politică, nici prin examene sau scotociri prin pungă. Diploma școlară sau chitanța percepătorului nu pot fi certificate de maturitate politică”¹⁸. Votul universal nu creează ceva nou [...] e numai o formă, mai civilizată și mai perfectă a exercitării puterii politice a maselor ...”¹⁹.

Arătând că pretutindeni unde a fost introdus sufragiul universal nu a produs anarhie sau revoluție, Teodorescu conchidea că nici în țara noastră nu se vor produce asemenea acte²⁰, deși, la

⁸ *Ibidem*, p. 418.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 416.

¹¹ *Ibidem*, p. 419.

¹² C. Stere, *Momentul („Cronica internă”)*, în *Viața Românească*, anul II, nr. 5 din 1907, p. 326.

¹³ Idem, *Întregirile necesare reformei electorale*, în *Ibidem*, anul VI, nr. 12 din 1911, p. 474.

¹⁴ I. Teodorescu, *Revoluția ce trebuie s-o facem*, în *Viața Românească*, nr. 2 din februarie 1908, p. 249-250.

¹⁵ *Ibidem*, p. 250.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 251.

¹⁹ *Ibidem*, p. 252.

²⁰ *Ibidem*, p. 253.

început, „domnia mulțimei” va aduce unele neajunsuri²¹. El recunoștea, într-un articol consistent publicat în *Viața Românească* în 1908, că votul universal cum este practicat în țările unde s-a introdus, are și defecte „și încă mari”. „Dar leacul nu stă în restrângerea dreptului de vot care ar spori încă puterea coteriilor, ci în mărirea și mai mult a colegiilor”²². Este adevărat că aplicarea votului universal nu a determinat întotdeauna ca în Parlament să pătrundă oamenii cei mai de seamă și că multe interese sunt jertfite. „Sunt numeroase relele ce se observă dar e de remarcat că fiecare din aceste rele semnalate cu votul universal, existau înzecit și însutit cu colegiile restrânse”²³. Votul obștesc era singurul mijloc, credea Teodorescu, prin care se putea „vindeca temeinic relele de care suferă țara” iar poporul rămânea „perfect apt de a exercita cu folos și pricepere suveranitatea națională”²⁴.

Garabet Ibrăileanu, deși se declara a fi un diletant în materie de politică, s-a remarcat și el prin publicarea unor articole, în *Viața Românească*, prin care cerea introducerea sufragiului universal. Într-un articol intitulat sugestiv *Votul universal*, publicat în mai 1910, el a subliniat ideea că numai înfăptuirea acestei reforme politice va asigura exprimarea voinței întregului popor și controlul națiunii asupra faptelor guvernamentale²⁵. Ibrăileanu a remarcat că lărgirea drepturilor electorale prin acordarea votului universal, într-o țară ca România, va constitui o pârghie deosebit de importantă în ridicarea „fondului”²⁶; educația politică țaranul n-o poate avea decât dat la școala politică, sublinia acesta²⁷. Singurul partid care putea să realizeze reforma sufragiului universal era cel liberal, deoarece „legile ce a făcut, și altele pe care trebuie să le facă în viitor, - legi pentru țărănime – impune acestui partid reforma electorală”²⁸. Ibrăileanu credea că propaganda social-democraților este greșită pentru că „lucru curios, nu se adresau țăranilor pentru a le arăta foloasele votului universal. Ei se adresau fie burghezilor și, printr-o admirabilă tactică, [...] îi speriau că are să fie vai și amar de ei când vor da votul universal”²⁹.

Gruparea poporanistă se bucura de popularitate în cadrul partidului Liberal în anii 1907-1910. Toată lumea intelectuală vorbea de mișcarea poporanistă și cei mai mulți o aprobau chiar dacă nu-i înțelegeau adevărata semnificație. Această popularitate și prestigiu puteau fi utilizate pentru relansarea partidului. Campania de consolidare a acestuia convenea perfect și grupării de la *Viața Românească*, grupare care se vedea repusă în locul ce îl merita și, totodată, căpăta speranța înfăptuirii reformelor³⁰.

Acțiunea de imprimare a unei noi direcții partidului, preconizată de elementele tinere, întâmpina însă ostilitatea aripii sturdziste care, rămasă consecventă în vederile ei încremenite, încerca prin toate mijloacele să mențină vechea stare de lucruri. Divergențele dintre „bătrânii” și „tinerii”, - dintre D.A. Sturdza și partizanii săi politici, pe de o parte, și Ion I. C. Brătianu și pleiada tinerimii care-l înconjura și-l urma, pe de altă parte -, se manifestau în forme tot mai acute, anunțând apariția noii direcții în dezvoltarea partidului³¹. Deosebirile nu se limitau numai la cercurile politice conducătoare din capitală, ci afectau organizații întregi din provincie, unde lupta dintre bătrâni și tineri cunoștea rezolvări radicale și rapide, la baza lor fiind schimbările sub raportul orientării în problemele fundamentale ale dezvoltării țării, promovate de tinerii liberali și, bineînțeles, lupta pentru preponderență în structurile ierarhice ale partidului³².

Speranțele stângii liberale că, odată cu impunerea lui Ionel Brătianu ca șef al partidului, va putea fi pus în aplicare programul de reforme, care demult era popularizat, păreau să pălească acum, după ce în 1909, D. A. Sturdza cedase locul lui Brătianu. Noul șef al P.N.L. acționa temperat și temporizator. Forțele puternice ale aripii conservatoare liberale, la care se asocia și Oculta, nu-l lăsau să împingă „carul reformelor” mai departe.

²¹ *Idem*, *Despre votul universal în țările apusene și în special în România*, în *Viața Românească*, anul II, nr. 6 din 1908, p. 403.

²² *Ibidem*, p. 404-405.

²³ *Ibidem*, p. 405.

²⁴ *Ibidem*, p. 412.

²⁵ Garabet Ibrăileanu, *Votul universal*, în *Viața Românească*, anul V, nr. 5 din mai 1910, p. 222.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 224.

²⁹ *Ibidem*, p. 224.

³⁰ Zigu Ornea, *Poporanismul*, Editura Minerva, București, 1972, p. 324.

³¹ Cf. Apostol Stan, Mircela Iosa, *Liberalismul politic în România*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 350.

³² *Ibidem*, p. 350-351.

Relevant, în acest sens, ni se pare discursul de răspuns la *Mesajul Tronului* rostit de Ion I. C. Brătianu la 29 noiembrie 1910 în fața Camerei: „D-lor, înțeleg să se poată discuta oportunitatea unei reforme electorale, înțeleg să se poată discuta accelerațiunea cu care se cade să mergem spre sufragiul universal, dar nu mă așteptam să se discute însuși principiul sufragiului universal [...] Eu cred că trebuie să dăm unor asemenea chestiuni caracterul pe care partidul nostru știe să-l dea tuturor chestiunilor de o asemenea importanță. Ele trebuie să se concretizeze mai întâi prin discuțiuni în sânul partidului, să-și găsească în realizarea ei toate puterile pe care acest partid a știut să le pună în elaborarea programelor de guvernare”³³.

În septembrie 1909 apărea la Iași ziarul liberal *Mișcarea*, care îl avea ca director pe G. G. Mârzescu. În articolul-program se făcea precizarea că noua publicație va avea menirea de a propaga ideile și reformele liberale „bazate pe ideea ridicării culturale și economice și a participării la o viață politică mai largă a claselor de jos”³⁴. Reforma electorală va constitui una dintre principalele idei susținute de *Mișcarea*, dar modul în care o făcea dovedea moderația specifică unei bune părți a conducerii Partidului național Liberal. Deși P.N.L. avea înscris în programul de la 1892 sufragiu universal – scria oficiosul liberal ieșean – acesta, cu toate că a venit de câteva ori la putere, nu și-a putut îndeplini promisiunea, preocupat fiind „de alte chestiuni importante vitale pentru stat”. *Mișcarea* își „exprima speranța” că de acum partidul se va ocupa și de reforma electorală, dar „Colegiul unic la județ este primul pas ce se face către lărgirea colegiilor electorale”³⁵.

În aceste condiții unii dintre reformiștii liberali au început să dea semne de neliniște și să tragă semnale de alarmă. Spre exemplu, G. Diamandy, prin intermediul publicației *Revista democrației române*, apărută la 25 ianuarie 1910, la care colaborau unii dintre „tinerii generoși liberali”, devenise tot mai agresiv. Străveziu era criticat chiar Ionel Brătianu care ar fi uitat de promisiunile „regeneratoare” și conclucra prea strâns, aproape pactizând cu vechile cadre conservatoare din partid.

Constantin Stere nu părea, însă, a fi îngrijorat de atitudinea lui Brătianu. Relațiile strânse de prietenie care îi legau, l-au făcut pe liderul poporanist să înțeleagă modul de gândire și acțiune al noului șef liberal. Stere pare a se ocupa de prepararea reformelor, o dovedește – după părerea lui Z. Ornea – *Viața Românească* din 1911. Acesta publica la rubrica „Cronica internă” nu ca de obicei studii sau eseuri pe teme politice, ci comentarii care, în fond, sunt dezvoltarea unor proiecte elaborate³⁶. Pe primul loc a trecut interesul față de reforma sistemului electoral. Stere a introdus acum un corectiv. Nu mai vorbește de universalizarea dreptului la vot, ci de desființarea celor trei colegii censitare și crearea unui colegiu unic pentru toți știutorii de carte. Cei fără instrucțiune, urmau să voteze tot prin delegați, în același colegiu unic. Cum aproape 40% din bărbați erau știutori de carte, aplicarea reformei preconizate însemna, după părerea lui Stere, o mare extensiune a corpului electoral³⁷. Poziția adoptată acum de Stere era identică cu cea a lui I. I. C. Brătianu.

Este evident că măsura preconizată favoriza mai ales mediile urbane mijlocii, care căpătau – prin desființarea censului – drepturi egale cu clasele avute. În schimb, în rândul țăranilor, procentul știutorilor de carte era infim. Țărănimea, în marea ei majoritate, continua, deci, să rămână fără drept de vot direct. Sistemul delegaților rămânea în vigoare, în ciuda criticilor aduse de Stere și poporaniști, ani de-a rândul. C. Stere a acceptat însă acest compromis, convins fiind, se pare, că nu se putea face mai mult, că „generația noastră nu va mai avea, probabil, prilejul să lucreze pentru o altă revizuire a Constituției”³⁸. Intransigentul Stere se supunea acum oportunității, în dauna principiilor.

Încă din momentul preluării șefiei partidului, Ionel Brătianu avea să declare că, în ceea ce privește reforma electorală, ar fi indicat ca, mai întâi, să se introducă colegiul unic al știutorilor de carte la alegerile pentru județene³⁹, aceasta constituind o „adevărată educațiune cetățenească”⁴⁰. Un an mai târziu, Brătianu își reafirma poziția moderată, arătând că Partidul Liberal a îmbrățișat principiul sufragiului universal, dar că „înainte de a ajunge la dânsul se cuvine ca masele pe care voim să le chemăm la viața politică să fie întâiu

³³ *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, publicate de George Fotino, vol. III (1 ianuarie 1909 – 19 decembrie 1912), Editura „Cartea Românească”, București, 1939, p. 317-318; Vezi și *Monitorul Oficial. Dezbaterile Adunării Deputaților*, Sesiunea 1910/1911, nr. 12, ședința din 1 decembrie 1910, p. 96-103.

³⁴ *Mișcarea*, Iași, anul I, nr. 1 din 1 septembrie 1909.

³⁵ *Sucesiune de regim*, în *Ibidem*, nr. 8 din 10 septembrie 1909.

³⁶ Cf. Zigu Ornea, *Poporanismul*, p. 324.

³⁷ C. Stere, *Colegiul unic*, în *Viața Românească*, anul VI, nr. 11 din noiembrie 1911, p. 278-280.

³⁸ *Ibidem*, p. 280.

³⁹ *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, vol. III, p. 42.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 43.

chemate la o altă viață economică și socială⁴¹. În același timp, el mai susținea și ideea că, pe acest drum al ridicării țăranilor la o situație economică acceptabilă, s-a făcut deja pași însemnați, lăsând să se înțeleagă că vremea reformei electorale se apropie. Prin aceste declarații rezervate, șeful P.N.L. încerca să împace și pe tinerii liberali și aripa de dreapta, care încă domina conducerea partidului.

Liberalii reformiști au înțeles, însă, că Ionel Brătianu accepta reforma electorală, dar că acesta aștepta momentul potrivit pentru a o pune în aplicare. Gruparea poporanistă a realizat și ea, că șeful partidului nu era dispus să reformeze radical sistemul electoral prin introducerea sufragiului universal. Această credință le-a fost confirmată și de elaborarea, la 25 ianuarie 1911, a manifestului-program al P.N.L., pe care, în opoziție fiind, l-a pregătit în vederea alegerilor. În acest manifest, deși se vorbea de necesitatea efectuării reformei electorale, nu se aduceau precizări cu privire la întinderea sau forma care o va lua această reformă. „În reforma electorală – se preciza în document – noi vedem mijlocul cel mai eficace de a solidariza toate forțele națiunii și de a asigura armonia socială, care ar fi primejduită dacă nu s-ar da revendicărilor populare puțința exprimării într-un mod larg⁴². De aici rezultă și compromisul lui Stere cu Brătianu, în sensul acceptării colegiului unic care avea, în condițiile opoziției dreptei liberale, mai mari șanse de reușită decât votul universal.

Un rol însemnat în activitatea de studiere și popularizare a ideilor legate de lărgirea dreptului de vot l-a jucat și crearea, în 1911, a „Cercului de Studii” al P.N.L., din inițiativa lui Vintilă Brătianu și cu sprijinul lui I. G. Duca⁴³.

În toamna anului 1911, P.N.L. începe campania de răsturnare a guvernului conservator condus de P. P. Carp. I. I. C. Brătianu, bun tactician, nu putea limita lupta numai la spinoasa afacere a tramvaielor, pe rol la acea dată. El a voit să o însoțească de o penetrantă ofensivă ideologică. Nici unul dintre apropiații lui nu era, în astfel de cazuri, mai indicat ca Stere, care îi tot vorbea de reformele social-politice fundamentale. Frunțașii liberali au căzut, deci, de acord și i-au lăsat lui Stere mână liberă⁴⁴.

C. Stere își va începe campania pentru reforme prin convocarea unei adunări la Iași, la 7 noiembrie 1911, având de această dată girul partidului. În discursul ținut cu această ocazie el critica guvernul conservator pentru că acesta dorea să modifice legiurile agrare liberale, apoi anunța programul Partidului Liberal. Despre o reformă agrară nu se spunea nimic. Importantă e, deocamdată, asanarea vieții politice, prin minarea sistemului electoral în vigoare. Nu trebuie cerută nici universalitatea dreptului la vot, pentru că, în mod formal, el este legiferat în Constituție. În fapt, „răul organizației noastre electorale – spunea Stere – se datorește în întregime sistemului de împărțire în cele trei colegii pe baza censului [...] În conștiința partidului s-a înrădăcinat astăzi convingerea că toate îngrădirile bazate pe cens trebuie să dispară și toți alegătorii să fie chemați să voteze într-un singur colegiu [...] pentru toți cetățenii români, vârstnici, care știu a ceti și scrie⁴⁵. Stere își argumentează opțiunea: „Singura deosebire a sistemului preconizat de votul obștesc constă în mărginirea dreptului de vot pentru cei ce nu știu să scrie și să citească, cari, ca și astăzi, vor rămâne să voteze prin delegați [...] Drept de vot direct, mărginit doar de știința elementară de carte, este în adevăr identificat în țările apusene cu sufragiul universal, pentru că acolo condiția științei elementare este ușor accesibilă oricui și pentru că, mai ales din punct de vedere practic, ea conduce, în măsura răspândirii culturai, în timp relativ scurt, la votul obștesc, în cea mai largă accepție a cuvântului⁴⁶. Această reformă, mai spunea Stere, trebuia completată și cu reprezentarea minorităților.

⁴¹ *Ibidem*, p. 318.

⁴² *Văitorul*, București, anul IV, nr. 1107 din 27 ianuarie 1911; vezi și *Voința Națională*, București, anul XXVIII, nr. 7648 din 26 ianuarie 1911; *Manifestul – program al partidului*, Imprimeriile „Independența”, București, 1911, p. 17.

⁴³ C. D. Dimitriu, *Vintilă Brătianu întemeietorul Cercului de studii al Partidului Național Liberal*, în *Viața și opera lui Vintilă I. C. Brătianu văzute de prieteni și colaboratori*, Imprimeriile „Independența”, București, 1936, p. 207. În cadrul acestui Cerc de Studii în 1912, G. G. Danielopol va susține o conferință, publicată în broșură, cu titlul *Nevoia unei reforme electorale*, în care, de-a lungul a 38 de pagini, se enumerau toate argumentele aduse până atunci de reformiștii liberali în favoarea lărgirii dreptului de vot, criticându-se, în același timp, împotrivirea conservatorilor. G. G. Danielopol accepta reforma sufragiului universal dar pentru moment credea necesară aplicarea colegiului unic și a principiului reprezentării proporționale.

⁴⁴ Zigu Ornea, *Viața lui C. Stere*, vol. I, p. 559.

⁴⁵ *Întrunirea de la clubul național liberal. Marele discurs al d-lui C. Stere*, în *Mișcarea*, anul III, nr. 244 din 8 noiembrie 1911.

⁴⁶ *Ibidem*.

Reforma electorală anunțată de Stere, din însărcinarea lui Brătianu⁴⁷, era destul de moderată. Știutorii de carte erau la sate, și chiar la orașe, foarte puțini, iar în speranța alfabetizării acestei mase într-un „timp relativ scurt” nu se putea pune temei. Dar Stere și gruparea poporanistă se convinseseră că trebuie acționat în etape, avansând încet și gradual pentru a se ajunge la sufragiul universal. Colegiul unic reprezenta, totuși, în acea epocă, o reformă progresistă care putea modifica în sens pozitiv societatea românească, contribuind la asanarea vieții publice. E drept că nu radical, dar negreșit, s-ar fi năruit coruptul sistem cenșitar în ființă.

Sub lozinca colegiului unic, programul liberal va fi popularizat în întreaga țară. P.N.L. va organiza în acest scop o serie de consfătuiri și întruniri publice în orașe importante ca: București⁴⁸, Craiova⁴⁹, Roman⁵⁰, Iași⁵¹, la care vor lua cuvântul personalități politice ca Gh. Mârzescu, M. Pherekyde, E. Costinescu, N. Gane, C. Banu, Al. Djuvara, N. N. Săveanu, Spiru Haret, I. G. Duca, Al. Radovici, V. G. Morțun, C. Stere și alții.

Deși în opoziție, P.N.L. a dus o intensă campanie de susținere a colegiului unic, odată cu deschiderea Corpurilor Legiuitoare nimeni nu se va mai ocupa de reforma electorală, decât incidental, pentru a lovi în guvernul condus de P. P. Carp. Se repetă, într-un fel, istoria programului liberal de la Iași din 1892, care, după ce a fost adoptat și promovat cu surle și trâmbițe, a rămas, în cele din urmă, literă moartă aproape două decenii.

Liberalii vor relua programul de reforme în vara anului 1913. Ocazia a constituit-o aplanarea crizei balcanice prin semnarea tratatului de pace de la București, care va crea condițiile propice unei abordări temeinice ale problemelor interne ale țării.

După unele păreri, readucerea în discuție a reformei electorale și a celei agrare, era urmarea directă a evenimentelor externe din 1913. Vintilă Brătianu arăta că soldații români au fost foarte impresionați de cele văzute în Bulgaria, și anume, că acolo există votul universal și că mare parte din pământ se află în proprietatea țăranilor. Această stare de lucruri a creat o stare de spirit în rândurile armatei române, favorabilă punerii pe tapet a reformelor, stare care a fost sesizată și speculată de Ionel Brătianu⁵². Iosif Nădejde aprecia și el, în 1913, că nu se poate tăgădui influența exercitată asupra liberalilor de cele văzute de țăranii români în Bulgaria⁵³. La această idee va subscrie și I. G. Duca, mai târziu, în memoriile sale⁵⁴.

Liberalii urmăreau ca prin promisiunea reformelor electorală și agrară, să preîntâmpine eventualele frământări țărănești. Acest obiectiv a fost clar exprimat de Vintilă Brătianu, care preciza că reformele erau necesare pentru a nu aștepta „ca o primejdie din afară unită cu o frământare interioară să prindă statul într-o situație mai grea ca cea din 1907”⁵⁵.

La aceste considerente s-a adăugat intenția liberalilor ca prin efectuarea reformelor agrară și electorală, să slăbească pozițiile economice și politice ale Partidului Conservator, principalul concurent în lupta pentru putere⁵⁶.

În aceeași ordine de idei, nu trebuie neglijate presiunile pe care gruparea reformistă din P.N.L. (C. Stere⁵⁷, I. G. Duca, dr. N. Lupu, G. Diamandy, I. Radovici, V. G. Morțun ș.a.) le făcea asupra

⁴⁷ La 13 noiembrie 1911, președintele P.N.L. declara într-o adunare publică ținută la Iași: „Singura și unica soluție care se impune, este o viață politică mai largă. [...] Voim ca reforma electorală să fie astfel, ca prin contopirea colegiilor să se solidarizeze mai intim interesele tuturor, pentru ca din contopire să iasă mai clar și mai puternic interesul general. [...] Voim ca prin contopirea acestor colegii să facem o masă destul de mare, pentru ca în ea să se piardă otrăvurile prin care azi se strică viața politică. Și voim ca prin reprezentarea minorităților să dăm majorităților controlul necesar, pentru ca în acțiunea lor să fie mai sigur luminate.” (*Viitorul*, anul IV, nr. 1357 din 16 noiembrie 1911; *Mișcarea*, anul III, nr. 249 din 14 noiembrie 1911).

⁴⁸ *Viitorul*, anul IV, nr. 1342 din 1 noiembrie 1911.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 1370 din 29 noiembrie 1911.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 1385 din 14 decembrie 1911.

⁵¹ *Mișcarea* anul III, nr. 249 din 14 noiembrie, nr. 250 din 15 noiembrie 1911.

⁵² Vintilă Brătianu, *Note din Bulgaria 28.VI – 27.VII.1913*, în *Scrisori și cuvântări*, vol. III, Editura „Cartea Românească”, București, 1940, p. 261-274.

⁵³ Cf. Alexandru Papacostea, *România politică 1907 – 1925*, Tipografia „Bucovina”, [f.a.], [f.l.], p. 246.

⁵⁴ I. G. Duca, *Memorii*, vol. I, Editura Expres, București, 1992, p. 2.

⁵⁵ Vintilă Brătianu, *Crize de stat, 1900, 1907, 1913*, Editura Flacăra, București, 1913, p. 21.

⁵⁶ Eufrosina Popescu, *Mișcarea pentru reforma constituțională în anii 1884 – 1914*, în *Analele Universității București*, Secțiunea Istorie, anul XXIII, nr. 1 din 1974, p. 90.

⁵⁷ C. Stere, menținându-se pe aceeași linie militantă, publica în 1913 articolul *Învățămintele din războiul balcanic*, în care propunea: „1) Lărgirea dreptului de vot pe baza colegiului unic pentru toți știutorii de carte; 2) întregirea reformelor agrare...” (*Viața Românească*, anul VIII, nr. 1, 1913, p. 106-107).

conducerii partidului⁵⁸. Nu este, însă, mai puțin adevărat că însuși Ionel Brătianu era conștient de problemele reale ale societății românești „intuind sensul exact al evoluției evenimentelor”⁵⁹. Rolul important jucat de șeful liberalilor în relansarea programului de reforme, este sesizat și de conservatorul Constantin Argetoianu. După părerea acestuia, evenimentele din vara anului 1913 au jucat un rol secundar. Determinantă a fost poziția hotărâtă a lui Brătianu⁶⁰.

Preocuparea lui Ion I. C. Brătianu de înnoire, de reformare a societății românești, a ieșit clar la iveală în luna iunie 1913, la inaugurarea Clubului Național-Liberal din București, când arăta că: „trebuie să creăm o atmosferă morală în mijlocul căreia să conducem la îndeplinire acest mare ideal. În primul loc, revizuirea Constituției se impune și aceasta nu trebuie considerată ca o făgăduială vagă, ci ca ceva foarte real; ea nu ne mai aparține, ea e a țării”⁶¹.

Toate aceste considerente au fost completate cu necesitatea ca Partidul Liberal să vină cu o platformă politică atractivă pentru a contrabalansa prestigiul câștigat de Partidul Conservator în urma încheierii Păcii de la București.

Oricare ar fi fost motivele determinante, certă este acceptarea de către conducerea P.N.L. a ideii reformei agrare și electorale, ceea ce reprezenta un pas înainte pe drumul rezolvării lor. Chiar numai punerea acestei probleme în dezbaterile opiniei publice, a contribuit la dezvoltarea curentelor democratice de către acele elemente politice care, în mod sincer, doreau îmbunătățirea situației țărănilor.

La 8 septembrie 1913, oficiosul P.N.L. *Viitorul*, publica scrisoarea lui I. I. C. Brătianu în care propunea „desăvârșirea reformelor agrare printr-o intervenție a statului cu drept de expropriere, unde e nevoie pentru creșterea proprietății țărănești, stabilirea colegiului unic, grabnica înmulțire a mijloacelor de instrucțiune și de educațiune...”⁶².

Această scrisoare-manifest, care a tulburat multă lume, însemna, în fond, și declanșarea campaniei pentru răsturnarea guvernului. Constantin Bacalbașa avea să constate că „manifestul șefului partidului liberal a produs impresie adâncă în țară și din ceasul acela zilele guvernului Măiorescu – Take Ionescu au fost numărate”⁶³.

Totodată, Ionel Brătianu a cerut o audiență regelui Carol I, căruia i-a mărturisit că, fără cele două reforme, nu va putea prelua puterea, căci nu considera că o va mai putea deține altfel. De asemenea, la întrunirea conducerii Partidului Liberal, el a declarat că, dacă nu va obține consimțământul acesteia în ce privește reformele, nu mai înțelege să rămână șef⁶⁴.

Referindu-se la acest ultim aspect, I. G. Duca va nota în jurnalul său că „atitudinea partidului a fost admirabilă și nu numai din partea tinerilor de stânga, foarte entuziaști, care mai de care dorea reformele, ei considerând amânările aplicării unor reforme ca fiind funeste pentru țară”⁶⁵.

Conducerea partidului a acceptat programul lui Ionel Brătianu⁶⁶ și astfel se va trece la convocarea congresului P.N.L., care urma să-l aprobe⁶⁷.

În presa liberală se duc lungi polemici cu adversarii reformelor. În *Viitorul*, *Voința Națională*, *Mișcarea*, apar o serie de articole în care se demonstrează justetea reformei electorale. Partenerii cu care se purtau dezbaterile erau atât socialiștii, care considerau reforma prea strâmtă, și mai ales conservatorii, care vedeau în colegiul unic o reformă mult prea largă.

⁵⁸ Cât privește influența lui C. Stere și a foștilor socialiști asupra lui I. I. C. Brătianu se comiteau și unele exagerări voite, îndeosebi din partea liderilor conservatori, pentru a compromite perspectiva modificării Constituției în scopul realizării reformelor agrare și electorale. (Cf. Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, Editura Albatros, București, 1994, p. 122).

⁵⁹ Petre Gheață, *Oameni și fapte*, Editura Ideea, București, 1938, p. 28.

⁶⁰ Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II, partea a IV-a 1913-1916, Editura Humanitas, București, 1991, p. 48-49.

⁶¹ *Discursurile lui I. I. C. Brătianu*, vol. IV (25 februarie 1913 – 1 noiembrie 1918), Editura „Cartea Românească”, București, 1940, p. 46.

⁶² *Viitorul*, anul VI, nr. 2005 din 8 septembrie 1913.

⁶³ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată 1910 – 1914*, vol. IV, Ediția a II-a, Editura „Universul”, București, 1936, p. 156.

⁶⁴ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 3-4.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁶⁶ „Strânși uniți în jurul șefului nostru – scria *Viitorul* – urmărind desăvârșirea cât mai completă a unui ideal politic superior, ca o disciplină ce o impune însăși conștiința utilității ei, membrii Partidului Liberal sunt fiecare în parte pătrunși de datoria jertfelor și de nevoia unirei” (*Reformele liberale și neînțelegerile din partid*, în *Viitorul*, anul VI, nr. 2026 din 29 septembrie 1913).

⁶⁷ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 5, 6; vezi și *Viitorul*, anul VI, nr. 2031 din 4 octombrie 1913.

Liberalii își exprimau părerea că prin introducerea colegiului unic se va realiza o „operă de solidaritate socială pentru că, în locul deosebirii dintre sate și orașe, va pune egalitatea de drepturi bazată pe egalitatea serviciilor și pe comunitatea simțămintelor; o operă de lumină, căci va fi un imbold puternic pentru știința de carte; o operă de moralizare politică și administrativă [...] și una de prevedere națională...”⁶⁸. Se credea că sistemul colegiului unic va „încuraja și grăbi progresele culturii și va da țăranilor putința să se inițieze cât mai repede, prin exercitarea drepturilor politice, la practica vieții cetățenești”⁶⁹. Prin colegiul unic se vor obține de la început mai multe rezultate îmbucurătoare: se va mări numărul alegătorilor, se vor interesa de mersul treburilor statului toate straturile națiunii, se vor desființa funestele diferențieri dintre sate și orașe, se va reduce corupția electorală⁷⁰.

C. Stere își menținea în continuare ideea că introducerea colegiului unic însemna doar o etapă în drumul spre cucerirea votului universal⁷¹. El scria că „este lucrul cel mai ușor a preface acest colegiu universal, învățând carte pe neștiutori [...] În forma ce se va realiza, colegiul unic va conduce în cel mai scurt timp la votul universal”⁷².

Foarte atent la evoluția concepțiilor epocii sale, știind că există în România puternice tendințe de conservatorism politic și social, Ionel Brătianu căuta să explice sensul reformelor liberale, anume de a contribui la consolidarea sentimentului de conservatorism național, căci, admitând reforma electorală fără cea agrară, nu se poate concepe o operă de conservare. Ajutorarea celor slabi, prin apelul la cei puternici, nu constituia operă de anarhie, ci de prevedere națională. Ca atare, adversarii politici n-ar trebui să se opună reformelor⁷³.

Așa cum sublinia și Vintilă Brătianu, exproprierea și colegiul unic „nu sunt două puncte, care se pot despărți [...] Una fără alta nu se poate”⁷⁴.

Evident, opera de reforme inițiată de Ionel Brătianu și acceptată de partidul său, nu constituie o întreprindere filantropică, un act de mărinimie, ci una rațională. El a înțeles un adevăr axiomatic potrivit căruia înfăptuirea idealului național al unității statale nu era posibil nici politic, nici economic dacă Vechiul Regat nu ar fi evoluat pe măsura celor mai dezvoltate provincii românești. Scopul reformelor, sublinia șeful liberal, „era întărirea temeliiilor întocmirilor politice și sociale ale poporului român, singurul mijloc prin care masele puteau fi interesate la idealurile naționale și prin care se putea da revendicărilor noastre, pe lângă legitimitatea lor istorică, și un suport moral”⁷⁵.

La 20 octombrie 1913 se deschidea congresul Partidului Liberal care a discutat problema reformelor. Ion I. C. Brătianu, în discursul său, propunea o nouă reformă agrară și electorală. Referindu-se la aceasta din urmă, președintele P.N.L. arăta că a sosit momentul ca, în locul colegiilor restrânse, să se pună colegiul unic. Noua situație în Orientul Europei – spunea el – grăbește toate măsurile spre a desăvârși reforma electorală. În concepția lui, aceasta trebuia făcută într-o manieră care să impună o modificare a Constituției și să se ajungă la votul universal printr-o creștere de lumină, de instrucție la sate. Ca atare, nu mai era permisă târăgănarea, reforma electorală fiind de o mare actualitate. Fusese stopată până atunci, deoarece nu au putut fi învinși numeroșii susținători ai vechiului sistem cenzitar. Devenise clar că acesta nu mai putea constitui „instrumentul prielnic de muncă”, deoarece sta „împotriva acestei opere de educațiune”⁷⁶.

În final, s-a votat o moțiune care aproba propunerile lui Ionel Brătianu: colegiul unic al știutorilor de carte și reforma agrară⁷⁷. În favoarea reformelor s-au pronunțat, în afară de „tinerii” liberali, Emil Costinescu, Toma Stelian, Mihail Pherekyde, Neron Lupașcu, C. Krupenschi, Al. Filipescu, C. Alexiu, Al. Iliescu, Marin Ionescu, Iulian Vrăbiescu, Ion Năstase, toți reprezentând aripa de dreapta a P.N.L. În rândurile liberalilor exista credința unanimă că sistemul colegiului unic „este cel mai rațional, cel mai practic, cel care duce mai drept și mai sigur la scop, adică la votul universal, fără

⁶⁸ *Colegiul unic*, în *Viitorul*, anul VI, nr. 2038 din 11 octombrie 1913.

⁶⁹ *Reforma electorală*, în *Viitorul*, nr. 2039 din 12 octombrie 1913.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ C. Stere, *Reformele partidului liberal*, în *Mișcarea*, anul V, nr. 229 din 6 octombrie 1913.

⁷² *Idem*, *Spre votul universal*, în *Mișcarea*, nr. 245 din 26 octombrie 1913.

⁷³ *Discursurile lui I. I. C. Brătianu*, vol. IV, p. 60-62.

⁷⁴ Vintilă Brătianu, *Învățămintele. Politica externă și reformele liberale*, Editura „Flacăra”, București, 1914, p. 87.

⁷⁵ Constantin Kirițescu, *Ion I. C. Brătianu în pregătirea războiului de întregire*, București, 1936, p. 6.

⁷⁶ *Discursurile lui I. I. C. Brătianu*, vol. IV, p. 55, 56; *Viitorul*, anul VI, nr. 2099 din 11 decembrie 1913.

⁷⁷ *Mișcarea*, anul V, nr. 241 din 22 octombrie 1913; *Voința Națională*, anul XXVIII, nr. 8245 din 27 octombrie 1913; *Viitorul*, anul VI, nr. 2049 din 22 octombrie 1913.

zguduiri și fără revizuirii de Constituții”⁷⁸. În același timp, liberalii erau conștienți că, dacă „se cheamă la viață politică mulțimea [...] partidele politice vor fi nevoite să evolueze spre stânga, spre a putea să trăiască și spre a se acomoda vremii și mediului”⁷⁹.

Pentru a pregăti opinia publică în vederea realizării programului, Partidul Liberal a organizat, în cursul lunilor octombrie-decembrie 1913, mai multe întruniri publice. Cea dintâi s-a ținut la București⁸⁰, apoi la Focșani⁸¹, Craiova⁸², Iași⁸³, Constanța⁸⁴, Ploiești⁸⁵, Brăila⁸⁶, Galați⁸⁷ etc.

Campania liberalilor de popularizare a programului de reforme a precipitat preluarea puterii de către aceștia. Numeroase adeviziuni la program veneau din orașele țării. I. I. C. Brătianu a avut o întrevedere cu regele, care a acceptat înfăptuirea reformelor, însă cu moderație pentru a tempera avântul prea democratic al tinerilor liberali și, în orice caz, ca ele să se înscrie în Constituție printr-un fel de înțelegere cu conservatorii⁸⁸.

C. Argetoianu avea să noteze mai târziu că proiectele liberale au creat o vâlvă foarte mare în opinia publică în toamna anului 1913 și „mai toată lumea dorea pe liberali la guvern”⁸⁹.

Chemarea la putere a lui Ionel Brătianu era așteptată, deci, de opinia publică și nu a fost o surpriză atunci când, la sfârșitul lunii decembrie 1913, guvernul Măiorescu – Take Ionescu își depunea demisia. Liberalii vor veni la guvernare având de realizat nu un mandat obișnuit, ci unul în care trebuia realizată revizuirea Constituției. De aceea P.N.L. avea nevoie de o majoritate confortabilă în Parlament. O va obține fără prea mari eforturi în urma alegerilor din februarie 1914.

De acum disputa în jurul reformei sistemului electoral se va strămuta în Parlament. Argumentele aduse atât în favoarea reformelor, cât și contra lor, nu vor fi altele, de aceea nu mai insistăm asupra lor. Dezbaterile se vor opri în vara anului 1914, odată cu izbucnirea primului război mondial, amânând, încă o dată, realizarea reformei electorale. Ideea reformei electorale, precum și a celei agrare, a fost redimensionată în timpul Primului Război Mondial sub impactul împrejurărilor care au generat o nouă conștiință politică, o nouă stare de spirit, o nouă înțelegere și nevoie de abordare a fenomenelor social-politice și economice⁹⁰.

SORIN RADU

THE LIBERALS AND THE PROBLEM OF ELECTORAL REFORM IN ROMANIA (1866-1914)

(II)

SUMMARY

In this second part of the article the author analyzes the debates within the National Liberal Party concerning the problem of modernizing the electoral system after 1906, up until the break of the World War I. In this context, Constantin Stere and the circle of *Viața Românească* played an important part. At that time the idea of introducing the universal vote appeared more and more. Once Ion I. C. Brătianu got the leadership of the party the liberals expressed the idea that the first step in modernizing the electoral system had to be the introduction of a single college made up of people who could read. In October 1913, at Ion I. C. Brătianu's proposal, adopted a new agrarian and electoral reform; the last one under the shape of a single college. The Liberals' coming into power created the premises necessary to fulfill that program. The break of World War I was to delay the electoral reform once more.

⁷⁸ *Dușmanii reformei noastre electorale*, în *Voința Națională*, anul XXVIII, nr. 8248 din 17 noiembrie 1913; vezi și nr. 2244 din 20 octombrie 1913; *Spre votul universal*, în *Mișcarea*, anul V, nr. 245 din 26 octombrie 1913; *Reforma electorală*, în *Viitorul*, anul VI, nr. 2039 din 12 octombrie 1913.

⁷⁹ *Transformarea partidelor prin votul universal*, în *Voința Națională*, anul XXVIII, nr. 8246 din 3 noiembrie 1913; vezi și *Democratizarea partidelor*, în *Mișcarea*, anul V, nr. 252 din 5 noiembrie 1913.

⁸⁰ *Viitorul*, anul VI, nr. 2049 din 22 octombrie 1913.

⁸¹ *Voința Națională*, anul XXVIII, nr. 8248 din 17 noiembrie 1913.

⁸² *Ibidem*, nr. 8250 din 1 decembrie 1913.

⁸³ *Viitorul*, nr. 2077 din 10 noiembrie 1913.

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 2091 din 3 decembrie 1913.

⁸⁵ *Ibidem*, nr. 2098 din 10 decembrie 1913.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 2105 din 17 decembrie 1913.

⁸⁷ *Voința Națională*, nr. 8244 din 20 octombrie 1913.

⁸⁸ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 56.

⁸⁹ Caonstantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 56.

⁹⁰ Cf. Damian Hurezeanu, *Unirea și problema reformelor din 1918 – 1923*, în *Analele Universității Spiru Haret*, Seria Istorie, 1998, nr. 1, p. 57.